

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4

*О. С. Бакумов**кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ*КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОВІДНИЙ ВИД
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проблематика конституційно-правової відповідальності набуває сьогодні все більшої актуальності як для теорії, так і для практики конституційного права, оскільки без її послідовного вирішення важко говорити про розвиток конституційного права, адекватного потребам захисту прав і свобод людини і громадянина та побудові демократичної соціально-правової держави [1, с. 323]. Проте лише порівняно нещодавно, визнавши, що «загальновизнаним є поділ юридичної відповідальності за галузевою структурою права на цивільно-правову, кримінальну, адміністративну та дисциплінарну» [2], Конституційний Суд України звернув увагу на те, що Конституція України передбачає відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, встановивши за певні дії чи бездіяльність відповідні заходи впливу (санкції) до них. При цьому, на думку Конституційного Суду України, «така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків» [2]. Відтак, Конституційний Суд України визнав існування у випадку юридичної відповідальності держави, її органів та посадових осіб окремого, самостійного виду юридичної відповідальності, а саме – конституційно-правової відповідальності, що, на нашу думку, має фундаментальне методологічне значення для нашого дослідження, оскільки безпосередньо уможливорює дискурс щодо специфіки власне конституційно-правової відповідальності держави у вітчизняній юриспруденції.

Стан наукового дослідження. Ключові методологічні та теоретичні проблеми конституційно-правової відповідальності, зокрема, знайшли своє відображення у наукових дослідженнях, які здійснили Ю. Г. Барабаш, О. Т. Волощук, О. О. Майданник, О. В. Мельник, Л. Р. Наливай-

ко, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, В. М. Шаповал та інші науковці. Питання конституційно-правової відповідальності держави та/або її органів також розглядаються у працях ряду зарубіжних учених, зокрема, Н. В. Бутусової, В. О. Виноградова, Н. М. Колосової, А. О. Кондрашова, С. М. Шабуневич та ін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей конституційно-правової відповідальності як провідного виду юридичної відповідальності держави в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній конституціоналістиці утвердилася думка, що «інститут юридичної відповідальності держави перед особою дає змогу забезпечити додаткові протизаги владі, обмежити можливі зловживання нею з боку посадових осіб державних органів, зменшити її авторитарні прояви. Саме реальність даного інституту перетворює процес здійснення державної влади з привілею на суспільне служіння, а його належне функціонування є одним із основних показників правової спрямованості діяльності держави, необхідним індикатором її правомірності» [3, с. 146]. За вдалим висловом М. Тропера, «конституційна відповідальність конститує санкцію для політичної влади» [4, с. 197], а відтак, ця відповідальність виявляється елементом стримування державної влади, механізмом обмеження її правом (конституційним правам) і навіть елементом державного примусу, застосованого до самої держави у разі виходу її за межі, встановлені диспозицією конституційно-правової норми. Водночас, як зазначають А. Бланкенгель та І. Калініна, з конституційно-правової точки зору, гарантована конституцією відповідальність держави є безпосереднім вираженням принципу правової держави [5, с. 78]. Тож, на думку В. М. Кампа, «у демократичній, правовій державі ця форма юридичної відповідальності виступає як реальна гарантія проти зловживання правом, владою» [6, с. 38].

Поряд із цим, як зауважує М. В. Савчин, «функціональна основа конституції визначає стан відповідальності органів публічної влади та їх посадових осіб з моменту набуття ними відповідного

статусу. Основний Закон програмує їх діяльність у рамки забезпечення стабільного національного правопорядку, головною цінністю якого є Конституція, соціального врегулювання у сторону забезпечення основних прав і свобод, забезпечення публічного (загального) інтересу» [7, с. 105]. Екстраполюючи означені міркування на сферу конституційно-правової відповідальності держави, слід відзначити, що остання перебуває в стані відповідальності з моменту свого виникнення (заснування) і реалізує таку відповідальність у сукупності покладених на неї функцій і повноважень, реалізація яких має на меті забезпечення дієвості ключових конституційних цінностей у конкретних правовідносинах, захищеність цих цінностей відповідними державними органами тощо.

При цьому юридична відповідальність держави, як і будь-яка інша юридична відповідальність, на практиці постає у вигляді цілком конкретного її виду, що відображає якісну специфіку відповідних правовідносин, своєрідність їх суб'єктного складу, підстав, процедур тощо. З іншого боку, конкретні види юридичної відповідальності держави є об'єктивною основою для існування та функціонування інституту юридичної відповідальності держави загалом. Адже цей інститут реально проявляється в суспільних відносинах саме у вигляді конкретних видів юридичної відповідальності. Всі вони перебувають між собою у відносинах взаємодії, супідрядності, що зумовлює твердження про існування – як системи – єдиної юридичної відповідальності держави. Її фрагментація на видові інваріанти є лише уможливленим відображенням класифікації всіх реально існуючих відносин, у яких суб'єктом юридичної відповідальності перед особою, суспільством чи іншими державами виступає конкретна держава в цілком конкретний відрізок часу.

Природно, що провідною, ключовою або визначальною формою (видом) юридичної відповідальності держави визнається саме конституційно-правова відповідальність. Такий підхід до виокремлення конституційної або конституційно-правової відповідальності держави, зокрема, притаманний дослідженням О. М. Клименко, І. В. Скірського, М. І. Скригонюка, В. В. Книша та деяких інших фахівців. Це зумовлено, на наш погляд, такими міркуваннями: 1) провідною роллю саме конституційного права як галузі права в конституюванні всіх видів юридичної відповідальності держави, закріпленні її прямо чи опосередковано саме на рівні Основного Закону, що підкріплюється науковим аналізом національної та зарубіжних конституцій; 2) пов'язаністю конституційно-правової відповідальності держави з устроєм та особливістю здійснення державної влади, тобто включеності інституту конституційно-правової відповідальності держави до ге-

нерального інституту організації та здійснення державної влади як такого; 3) політичним характером саме цієї відповідальності, оскільки вона виступає охоронним та регулятивним засобом у діяльності ключових суб'єктів відносин державно-політичного владарювання, насамперед держави як універсальної політико-правової організації, що охоплює все суспільство; 4) закріпленням провідних засад цієї відповідальності на рівні Основного Закону держави, що робить ці засади особливо сталими, стабільними, надійними; 5) конституційно-правова відповідальність держави виступає в ролі ключової гарантії належної організації та здійснення державної влади, відповідності такої діяльності офіційно задекларованим конституційним принципам та настановам, здійснюваності та реалістичності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Як зауважує В. В. Романова, «пряма дія конституції, закріплення в ній природних прав людини, обов'язків і відповідальності держави та її посадових осіб, обумовлюють провідне значення конституційної відповідальності» [8; 9, с. 25].

Якщо головна мета юридичної відповідальності держави полягає в тому, щоб забезпечити суспільно корисну роль держави і зашкодити використанню її в інтересах носіїв державної влади за рахунок обмеження прав і свобод людини і громадянина [10, с. 25], то ця мета якнайбільше проявляється саме у конституційно-правовій відповідальності держави. Так, наприклад, у французькій правовій доктрині сформульовано висновок, що конституційна відповідальність «посідає важливе місце в арсеналі сучасного конституціоналізму. Ця процедура, що дозволяє припинити здійснення конституційної влади однією особою або групою осіб, якщо вони втратили довіру керіваних, слугує справжньою розмежувальною лінією між диктатурою та демократією» [11, с. 19]. Так само, розмірковуючи над витоками і призначенням цього виду юридичної відповідальності, Г. О. Василевич акцентує увагу на тому, що її становлення «передусім необхідне для формування почуття відповідальності влади перед народом і країною. Витоки цієї відповідальності в тому, що надана сама собі влада може спричинити велику шкоду. Цим же зумовлено і впровадження системи стримувань і противаг у державно-правовий механізм тієї чи іншої країни» [12, с. 106].

Часом в юридичній науці аналізується міжгалузевий інститут юридичної відповідальності держави, в якому провідну роль виконують саме конституційні норми і, природно, субінститут конституційної відповідальності держави. При цьому дедалі частіше в юриспруденції наголошується на поліваріативній ролі інституту конституційної відповідальності загалом і конституційної відповідальності держави зокрема.

Так, з точки зору Ю. В. Ткаченка, «в залежності від місця, значення у політико-правовому житті суспільства конституційно-правова відповідальність проявляється у таких формах як: обов'язок учасника конституційно-правових зв'язків; структурний елемент статусу суб'єкта суспільних відносин; вид правової діяльності; захід державного примусу (міра покарання); елемент механізму захисту конституції та конституційного ладу; конституційно-правовий інститут [13, с. 550]. Зазначені міркування повною мірою відображають поліфункціональність конституційно-правової відповідальності держави як суб'єкта права.

У інституціональному плані зроблено висновок про те, що такий інститут «інтенсивно розвивається, наповнюється новим змістом, еволюціонує швидше, ніж багато традиційних інститутів конституційного права. Уявляється, що за темпами зростання, як кількості санкцій, так і наповнення змістовною стороною процесу притягнення до відповідальності, інститут активно переростає свій статус, у недалекому майбутньому маючи всі шанси стати повноцінною підгалуззю конституційного права [14, с. 187]. Субститутутом загального інституту конституційно-правової відповідальності виступає інститут конституційно-правової відповідальності держави, поряд з такими рівнопорядковими інститутами, як конституційно-правова відповідальність особи, політичних партій, громадських організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо.

Щоправда, парадоксальність нинішнього дискурсу довкола конституційно-правової відповідальності держави полягає у визнанні її, з одного боку, провідним видом юридичної відповідальності держави взагалі, а, з іншого боку, дослідженням згаданої відповідальності лише в контексті діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, але не держави в цілому.

У юридичній літературі конституційна та конституційно-правова відповідальність сприймаються або як тотожні, або як дещо відмінні, проте близькі за змістом поняття. Часом поняття конституційно-правової відповідальності підміняється поняттям юридичної відповідальності в конституційному праві. Отже, досі з цього питання не існує одностайної визначеності в юридичній літературі, що не дає змогу вирішити питання атрибуції: то про який вид юридичної відповідальності держави як суб'єкта права взагалі йдеться: про конституційну, конституційно-правову відповідальність чи про якусь іншу «відповідальність держави у конституційному праві». Вважаємо, що вирішення цього питання має поставити нас у коректні рамки подальшого наукового дискурсу щодо осмислення феномену юридичної відповідальності держави загалом. Адже в контексті триваючої конституційної реформи таке осмислення

має не лише академічний (науковий) інтерес, але і практичну спрямованість на вдосконалення саме конституційної моделі інституту юридичної відповідальності держави.

Осмислюючи питання співвідношення трьох різних проте, вочевидь, близьких понять, ми виходимо з того, що поняття юридична відповідальність у конституційному праві має дещо складнішу правову природу, адже зазвичай конституційне право містить гіпотези та диспозиції, натомість санкції часто бувають розміщені в межах інших галузево-правових утворень. Конституційні норми також містять відповідні положення щодо кримінальної, цивільної, адміністративної та інших видів юридичної відповідальності. Тому поняття «юридична відповідальність у конституційному праві» повинне сприйматися не як ознака галузевої належності певних правових норм, а як збірне поняття, що позначає певну систему правових норм, які є за ознакою як конституційними, так і відправними для інших галузей права. При цьому поняття юридичної відповідальності в конституційному праві не повинно розглядатися як якесь надгалузеве, що нібито «поглинає» всі галузеві види юридичної відповідальності. Наголосимо на тому, що Конституція містить лише деякі відправні положення як щодо конституційно-правової, так і стосовно інших галузевих видів юридичної відповідальності, і не більше того.

У теорії конституційного права розрізняють поняття «юридична відповідальність у конституційному праві» та «конституційно-правова відповідальність». Юридична відповідальність у конституційному праві застосовується як у широкому значенні – конституційна, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення норм чинного законодавства, так і у вузькому значенні – спеціальний, галузевий вид юридичної відповідальності, передбачений конституційним правом [15, с. 510].

Як слушно зазначає Т. С. Подорожна, «конституційна відповідальність виступає дієвим і надійним інструментом підтримки в державі правопорядку. Головне її призначення – зміцнення конституційної законності і, насамперед, забезпечення відповідності діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб вимогам і принципам конституції. Остання покликана регламентувати основи всіх видів юридичної відповідальності, які підлягають подальшій конкретизації в галузевому законодавстві. Відтак галузеве законодавство не має суперечити конституційним нормам, що закріплюють принципи всіх інших видів юридичної відповідальності» [16, с. 217]. Тож, у сучасних умовах, як наголошує Ю. Г. Барабаш, конституційна відповідальність – це не стільки необхідність покарання, скільки необхідність правового відновлення пору-

шених конституційних цінностей. Отже, зазначає науковець, основною метою конституційно-правової відповідальності є охорона й захист Конституції, забезпечення її верховенства, найвищої юридичної сили і прямої дії на всій території України. Основними завданнями конституційно-правової відповідальності є охорона й захист фундаментальних конституційних цінностей, засад конституційного ладу [17, с. 35].

Щодо дефініцій, які застосовуються в науці конституційного права щодо конституційно-правової відповідальності держави, то слід виходити з того, що «на сьогодні в науці конституційного права не існує єдиного загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, що в цілому зумовлюється різницею в методологічних підходах та відсутністю нормативно-правового закріплення конституційно-правової відповідальності у чинному законодавстві України» [18, с. 92]. Розбіжності тут здебільшого виявляються у різному розумінні співвідношення негативного та позитивного аспектів конституційно-правової відповідальності, а також співвідношення власне конституційно-правової відповідальності держави із відповідальністю державних органів та їх посадових осіб.

Варто звернути увагу, що мірою утвердження позиції щодо дуалістичності конституційно-правової відповідальності загалом, тобто поєднання в ній позитивного та негативного аспектів юридичної відповідальності, переважаючим на сьогодні слід вважати широке розуміння змісту та правової природи конституційно-правової відповідальності держави.

Н. В. Бутусова пропонує широке розуміння конституційно-правової відповідальності держави, що передбачає нерозривний зв'язок позитивної та ретроспективної відповідальності, дозволяє визначити механізм відповідальності публічної влади перед народом, суспільством, особою, а також взаємну відповідальність держави та особистості, зрозуміти роль і місце конкретної держави у сучасному цивілізаційному розвитку, зробити її відповідальною за те, що відбувається, не лише в моральному, але і в юридичному сенсі перед теперішніми і майбутніми поколіннями. За своєю юридичною природою це загальне правовідношення (правовий стан), яке являє собою постійні, тривалі правові зв'язки між державою та суспільством, народом, кожною людиною [19]. Н. В. Бутусова акцентує також і на тому, що конституційно-правова відповідальність держави передбачає наявність у народу арсеналу засобів впливу на державну владу, до яких вона віднесла, передусім, форми прямої демократії (зокрема, форми прояву масового протесту народу проти політики, яка не відповідає його волі та інтересам, висування масових вимог

зміни політичного курсу та відставки вищих посадових осіб держави) [20]. Фактично, за такого підходу інститути прямої демократії постають елементами позитивної конституційно-правової відповідальності держави, що, на наш погляд, все ж таки потребує додаткового обґрунтування.

В. М. Мархгейм та О. М. Полухін звертають увагу на те, що саме для реалізації свого обов'язку захищати права і свободи людини і громадянина держава повинна розкривати і використовувати потенціал конституційно-правової відповідальності. При цьому ці автори так само розглядають її в єдності позитивного та негативного елементів, де позитивний аспект, зокрема, виявляється у відповідальному ставленні держави до своїх конституційних обов'язків, а негативний – як відповідальність держави за поведінку, що відхиляється від моделі, передбаченої диспозицією конституційно-правової норми. Центральне місце в системі конституційно-правової відповідальності держави, відповідно до такого підходу, посідає відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина, що адекватна конституційному обов'язку держави їх захищати. Механізм її застосування поєднується із судовими та позасудовими процедурами [21, с. 173].

В. В. Романова вважає, що особливості конституційної відповідальності держави визначаються специфікою формальних та фактичних підстав, існуючою системою юридичних імунітетів, а також несприятливими наслідками, які не мають майнового характеру, а полягають у поновленні порушених прав, припинення діяльності державних органів і посадових осіб, а також зміни їх правового статусу [8]. Взагалі правопоновлюючий аспект конституційно-правової відповідальності держави підкреслюється як одна з ключових її характеристик практично всіма сучасними авторами-конституціоналістами [22, с. 80–81; 23, с. 104], хоча й інші функції юридичної відповідальності так само реалізуються в конституційно-правовій відповідальності держави стосовно конкретних правовідносин.

Водночас, науковим інтерпретаціям сутності конституційно-правової відповідальності притаманний і більш вузький підхід, що традиційно робить наголос на негативному аспекті юридичної відповідальності взагалі. Так, наприклад, Б. З. Кушхова визначає конституційно-правову відповідальність держави як закріплені конституційно-правовими нормами обов'язок держави як суб'єкта конституційно-правових відносин відповідати за невідповідність своєї юридично значимої поведінки прописаній нормами моделі поведінки, що забезпечується можливістю застосування уповноваженою інстанцією заходів державного або прирівняного до нього громадського впливу. І взагалі, на її думку, юридична відповід-

ність держави можлива лише у формі конституційно-правової відповідальності [24, с. 11, 18].

Переважаючий негативний аспект відповідальності домінує і в підході, застосованому І.А. Толстою. У цієї дослідниці конституційна відповідальність держави характеризується тим, що вона настає за порушення принципів конституційної державності в галузі прав людини і громадянина, що знаходять відображення в конституційному законодавстві. Це самостійний вид юридичної відповідальності держави, що володіє специфічними підставами, характером санкцій, процедурою реалізації. Це різновид державного примусу, який полягає в зазначенні представниками держави несприятливих наслідків, передбачених санкцією порушеної норми конституційного законодавства, яка здійснюється у формі конституційних охоронних відносин [25, с. 42–43]. На нашу думку, ця інтерпретація є вразливою з наукової точки зору не лише акцентуванням на негативному аспекті конституційно-правової відповідальності держави, а ще більшою мірою у змішуванні відповідальності держави із відповідальністю її представників, що не є коректним. Суть і зміст конституційно-правової відповідальності держави переважно проявляється якраз у зазначенні самою державою несприятливих наслідків за неправомірні дії, акти чи рішення її органів та посадових осіб, а не навпаки.

І. В. Маров до ключових характеристик конституційно-правової відповідальності держави відносить: виражений політичний характер цієї відповідальності; індивідуальний та колективний її характер; порушення прав особи як підставу відповідальності; можливість її настання за відсутності вини порушника; відсутність детальної регламентації процесуального порядку застосування певних заходів конституційно-правової відповідальності [26, с. 74]. Аналізуючи ці міркування, маємо зробити кілька застережень: по-перше, відповідальність держави як цілісного суб'єкта права має винятково індивідуальний, а не колективний характер; підставою відповідальності не може бути лише порушення прав особи, а, швидше, єдність фактичних, матеріально-юридичних та процесуально-юридичних підстав, що відзначено в спеціальній літературі [13, с. 549–550; 27, с. 52]; відсутність детальної законодавчої регламентації порядку застосування санкцій у разі настання конституційно-правової відповідальності держави слід вважати не іманентною ознакою правової природи цього виду юридичної відповідальності, а недоліком законодавчого закріплення цього виду відповідальності в деяких країнах (як-от в Україні) і не може бути поширена як універсальна тенденція.

Вважаємо, що можна погодитися з тим, що загалом конституційно-правова відповідальність держави спрямована на правову охорону Конституції, є одним із найважливіших складників

механізму гарантування реалізації положень Конституції [28, с. 21; 29, с. 171]. І. Філіпов та С. Швердяєв наголошували, що цілями конституційно-правової відповідальності загалом є забезпечення верховенства, вищої юридичної сили, прямої дії конституції, охорони і захисту дії й реалізації конституції [30, с. 124]. Проте, на нашу думку, не лише охорону конституції, гарантування її верховенства та реалізації слід віднести до цілей такої відповідальності. Ми вважаємо, що «палітра» таких цілей суттєво ширша: це забезпечення правомірного, конституційного та ефективного здійснення державою покладених на неї функцій та обов'язків; забезпечення конституційного правопорядку та законності в державі; захист основних конституційних цінностей; забезпечення утвердження авторитету держави у міжнародному співтоваристві тощо.

Отже, про самостійність конституційно-правової відповідальності держави свідчить, на наш погляд, ряд істотних, з конституційно-правового погляду, ознак, зокрема:

- поєднання в цій відповідальності негативного та позитивного аспектів із поступовим домінуванням позитивного аспекту такої відповідальності;
- специфічна нормативно-правова основа закріплення такої відповідальності на рівні норм конституції та інших джерел конституційного права;
- наявність самостійних конституційно-правових правопорушень (деліктів), за які несе відповідальність держава безпосередньо (у разі вини) або за діяльність її органів (субсидіарна відповідальність, відповідальність без вини);
- наявність кореспондуючого цим порушенням переліку конституційно-правових санкцій;
- єдиний суб'єкт такої відповідальності (держава як цілісна політико-правова організація суспільства у межах державних кордонів);
- наявність особливого процесуального порядку притягнення держави до відповідальності, що поєднує судові та позасудові механізми;
- юридичні наслідки притягнення держави до відповідальності, що виявляються у поновленні порушених прав людини і громадянина (компенсаторно-відновлювальний аспект) та зазначенні несприятливих наслідків для держави (стягнення на користь людини та громадянина відшкодування заподіяної державними органами шкоди тощо).

Попри відсутність прямого конституційного закріплення цього виду юридичної відповідальності держави, її зміст, юридична природа та особливості виводяться здебільшого доктринально на підставі системного тлумачення відповідних конституційних норм, що охоплюються інститутом конституційної відповідальності держави як одним із визначальних з-поміж інститутів, що забезпечують організацію та здійснення державної влади загалом.

Висновки. Виходячи з вищенаведених міркувань, пропонуємо таке визначення поняття «конституційно-правова відповідальність держави»: це закріплений конституційно-правовими нормами різновид юридичної відповідальності, який за своєю соціальною сутністю має складний політико-правовий характер, базується на засадах народного суверенітету, конституційності та гуманізму, верховенства права та пріоритету прав людини, реалізується у сфері конституційно-правових відносин, полягає у відповідальному стані держави (позитивний аспект) до здійснення нею (в особі її органів та посадових осіб) наданих їй функцій та повноважень, а також настає в разі вчинення державою та/або її органами (посадовими особами) конституційного делікту, що тягне настання певних несприятливих умов для держави як цілісної політико-правової організації суспільства у вигляді конституційно-правових санкцій у результаті застосування особливої (судової чи позасудової) процедури притягнення держави до цієї юридичної відповідальності (ретроспективний аспект).

Конституційно-правова відповідальність держави є складним політико-правовим утворенням, що програмується переважно нормами Конституції держави та субсидіарно – нормами інших джерел конституційного права, охоплюючи врегулювання підстав, різновидів, процедур, конституційно-правових санкцій, застосовуваних до держави як деліквента, та наслідків їх застосування.

Конституційно-правова відповідальність держави є провідним видом юридичної відповідальності держави, що зумовлюється таким: 1) провідною роллю саме конституційного права як галузі права в конституюванні всіх видів юридичної відповідальності держави, закріпленні її прямо чи опосередковано саме на рівні Основного Закону, що підкріплюється науковим аналізом національної та зарубіжних конституцій; 2) пов'язаністю конституційно-правової відповідальності держави з устроєм та особливістю здійснення державної влади, тобто включеності інституту конституційно-правової відповідальності держави до генерального інституту організації та здійснення державної влади як такого; 3) політичним («політизованим») характером саме цієї відповідальності, оскільки вона виступає охоронним та регулятивним засобом в діяльності ключових суб'єктів відносин державно-політичного владарювання, насамперед держави як універсальної політико-правової організації, що охоплює все суспільство; 4) закріпленням провідних засад цієї відповідальності на рівні Основного Закону держави, що робить ці засади особливо сталими, стабільними, надійними; 5) конституційно-правова відповідальність держави виступає в ролі ключової гарантії належної організації та здійснення

державної влади, відповідності такої діяльності офіційно задекларованим конституційним принципам та настановам, здійснюваності та реалістичності конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Література

1. Батанова Н. М. Принципи конституційно-правової відповідальності Принципи конституційно-правової відповідальності. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 323–327.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 24. Стор. 57.
3. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка : теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 215 с.
4. Тропер М. Конституционная ответственность и функция правления. *Правоведение*. 2014. № 3(315). С. 196–212.
5. Бланкенагель А., Калинина И. Возмещение вреда, причиненного неправомерными действиями государства в ФРГ : от личной ответственности государственного служащего к ответственности государства через черный ход. *Законодательство и экономика*. 2005. № 12. С. 78–91.
6. Кампо В. Реформування судової системи у сфері адміністративної юстиції та практика Конституційного Суду України 1997–2002 років. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 31–42.
7. Савчин М. В. Конституційна відповідальність у контексті правового захисту Основного Закону. *Держава і право*. 2002. Вип. 16. С. 103–109.
8. Романова В. В. Юридическая ответственность государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2007. 165 с.
9. Романова В. В. Юридическая ответственность государства. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2016. № 3(37). С. 23–30.
10. Поляков С. Б. Принцип взаимной ответственности государства и личности : теоретико-правовые и прикладные аспекты : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Нижний Новгород, 2011. 471 с.
11. Responsabilité. *Dictionnaire constitutionnel* / O. Duhamel, Y. Mény (dir.). Paris : PUF, 1990. P. 926.
12. Василевич Г. А. Конституционно-правовая ответственность – особый вид юридической ответственности. *Вестн. Канстытуц. Суда Респ. Беларусь*. 2001. № 1. С. 104–112.
13. Ткаченко Ю. В. Форми (види) конституційно-правової відповідальності. *Форум права*. 2013. № 2. С. 549–555. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm 2013 2_86.pdf.
14. Кондрашев А. А. Институт конституционно-правовой ответственности в предмете конституционного права : грани соотношения. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 184–195.
15. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : У 2 т. Т. 1 /

за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 543 с.

16. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02. Київ, 2017. 503 с.

17. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.

18. Гецько В. В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України та депутатів місцевих рад : проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 195 с.

19. Бутусова Н. В. Конституционно-правовой статус российского государства : вопросы теории и практики дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.02. Москва, 2006. 389 с.

20. Бутусова Н. В. Российское государство как субъект конституционно-правовых отношений. *Журнал российского права*. 2013. № 6. URL: <https://uristy.ucoz.ru/publ/23-1-0-1095>.

21. Мархгейм М. В., Полухин О. Н. Конституционная ответственность государства за нарушение прав и свобод человека. *Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право*. 2012. № 8(127), вып. 20. С. 172–183.

22. Домбровська О. В. Поняття та особливості конституційно-правової відповідальності. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 79–83.

23. Дашковська О. Конституційна відповідальність : методологічні засади дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3(74). С. 101–107.

24. Кушхова Б. З. Юридическая ответственность публичной власти в современной России: общетеоретический аспект : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 « Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Краснодар, 2009. 199 с.

25. Толстова И. А. Государство как субъект юридической ответственности. *Вестник Тегу. Серия «Право»*. 2011. Вып. 25. С. 40–53.

26. Маров И. В. Правовое государство и конституционная ответственность государства перед личностью. *Вестник Московского государственного областного университета : Серия «Юриспруденция»*. 2010. № 2. С. 71–76.

27. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник. 2-е вид. Київ : Атіка, 2002. 480 с.

28. Майданник О. О. Конституційно-правова відповідальність : ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2001. № 2. С. 21–23.

29. Морозюк С. Загальна характеристика гарантій реалізації Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 168–172.

30. Филиппов И., Швердяев С. Проблемы конституционно-правовой ответственности (по материалам конференции на юридическом факультете). *Вестник Московского государственного университета. Серия 11. Право*. 2001. № 3. С. 124–134.

Анотація

Бакумов О. С. Конституційно-правова відповідальність як провідний вид юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. – Стаття.

У статті подається аналіз особливостей конституційно-правової відповідальності як провідного виду юридичної відповідальності держави в сучасній

Україні. Наголошується, що конституційно-правова відповідальність держави – це закріпленій конституційно-правовими нормами різновид юридичної відповідальності, який за своєю соціальною сутністю має складний політико-правовий характер, оскільки базується на конституційних засадах народного суверенітету, конституційності та гуманізму, верховенства права та пріоритету прав людини, реалізується у сфері конституційно-правових відносин, полягає у відповідальному стані держави (позитивний аспект) до здійснення нею (в особі її органів та посадових осіб) наданих їй функцій та повноважень, а також настає в разі вчинення державою та/або її органами (посадовими особами) конституційного делікту, що тягне настання певних несприятливих умов для держави як цілісної політико-правової організації суспільства у вигляді конституційно-правових санкцій у результаті застосування особливої (судової чи позасудової) процедури притягнення держави до цієї юридичної відповідальності (ретроспективний аспект).

Ключові слова: правова держава, конституціоналізм, конституційно-правова відповідальність, відповідальність держави, гарантії охорони Конституції України, обмеження правом, форми прямої демократії.

Аннотация

Бакумов А. С. Конституционно-правовая ответственность как ведущий вид юридической ответственности государства в современной Украине. – Статья.

В статье исследуются особенности конституционно-правовой ответственности в качестве основного вида юридической ответственности государства. Обращается внимание на то, что конституционно-правовая ответственность государства – это предусмотренный конституционно-правовыми нормами вид юридической ответственности, который по своей социальной сути имеет сложный политико-правовой характер. Базируется на конституционных основах народного суверенитета, верховенства права, приоритета прав человека, реализуется в сфере конституционно-правовых отношений, заключается в ответственном отношении государства (позитивном аспекте) к осуществлению им (посредством уполномоченных органов и их должностных лиц) соответствующих функций и полномочий, а также возникает в случае совершения государством и/или его органами (должностными лицами) конституционного деликта, влекущего за собой негативные условия последствия для государства как целостной политико-правовой организации общества в виде конституционно-правовых санкций в результате применения специальной (судебной/внесудебной) процедуры привлечения государства к данной юридической ответственности.

Ключевые слова: правовое государство, конституционализм, конституционно-правовая ответственность, ответственность государства, гарантии охраны Конституции Украины, ограничение правом, формы прямой демократии.

Summary

Bakumov A. S. Constitutional and legal liability as the leading form of liability of the state in modern Ukraine. – Article.

The author of the article explores the features of constitutional and legal liability as the main type of legal liability of the state. It is emphasized that the constitutional and legal liability of the state – is a type of legal liability provided for by constitutional and legal norms, which in its social essence has a complex political and legal nature.

Mentioned type of liability is based on the constitutional grounds of popular sovereignty, the rule of law, the priority of human rights, is implemented in the field of constitutional and legal relationships, consists in responsible attitude of the state (positive aspect) to the implementation (through authorized bodies and their officials) of relevant functions and powers by the state itself, and also occurs in the case of committing of constitutional tort by the state and / or its bodies (officials), carrying a nega-

tive consequences to the state, as an integral political and legal organization of the society, in the form of constitutional and legal sanctions in the result of the application of a special (judicial / extrajudicial) procedure of bringing the state to this type of legal liability.

Key words: legal state, constitutionalism, constitutional and legal liability, liability of the state, guarantees for protection of the Constitution of Ukraine, restriction of the right, forms of direct democracy.